

TÜRK-ERMENİ YAKINLAŞMASINDA TOPLUMSAL YAS FAKTÖRÜ: BİR POLİTİK PSİKOLOJİ DEĞERLENDİRMESİ

(SOCIETAL MOURNING IN TURKISH-ARMENIAN RAPPROACHMENT:
A POLITICAL PSYCHOLOGY ANALYSIS)

Rifat S. İLHAN

Ankara Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı; Ankara
Üniversitesi Politik Psikoloji Araştırma ve Uygulama
Merkezi (POLPAUM) rfilhan@hotmail.com

B. Senem ÇEVİK-ERSAYDI

Ankara Üniversitesi Politik Psikoloji Araştırma ve
Uygulama Merkezi (POLPAUM),
bscersaydi@ankara.edu.tr

Öz: *Bireylerin ve toplumların hayatında travmatik yaşantılara bağlı yas süreçleri grup içi ve gruplar arası ilişkileri etkilemektedir. Yasın sürekliliğinde çözümlenmeyi engelleyen faktörlerden başlıcası da travma ile bağlantılı nesilden nesle aktarılan, bu aktarım esnasında şekil değiştirmeye maruz kalan psikolojik sembollerdir. Bu semboller patolojik yas halinde birer ideoloji veya ülkeye dönüşebilirler. Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi yolunda atılan adımların Türk ve Ermeni kimliklerinin çözülmemiş yas süreçlerini dikkate alması iki toplum arasındaki ilişkilerin geleceği ve sürekliliği açısından önemlidir. Yas özellikle de Ortadoğu'da yaşanan karmaşanın Ermeni azınlığa olası etkisi düşünüldüğünde daha dikkatle incelenmesi gereken bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Türk, Ermeni, Yas, Göç, Politik psikoloji, Travma, Kimlik*

Abstract: *Mourning work following traumatic events experienced by individuals and groups impact inter-group and intra-group relations. One of the key elements in perennial mourning is inter generationally transmitted psychological symbols. These symbols which may be evolved during the process of transmission can transform into an ideology or an ideal in a state of pathologic mourning. It is important to assess issues related to perennial mourning in both Turkish and Armenian identities for the sustainability and future of Turkish-Armenian relations. Mourning is a process that needs a closer examination owing to the consequences of the turmoil in the Middle East on the Armenian minority.*

Keywords: *Turkish, Armenian, Mourning, Migration, Political psychology, Trauma, Identity*

Giriş

Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesi için son yıllarda geliştirilen iletişim kanalları Türkiye-Ermenistan arasında kültürel, sosyal ve ekonomik bir yakınlık kurmaya başlamasına rağmen, diaspora göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Diaspora sadece Ermenistan ile olan bağlarından ötürü değil, aynı zamanda Türkiye ile olan tarihsel bağları nedeniyle de Türk Dış Politikası karar alıcılarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Haziran 2012'de diaspora kavramına yeni bir yorumlama getirerek Türkiye'nin Anadolu'dan geçmişte zorunlu veya gönüllü göç etmiş olan her unsuruna kucağını açtığını ifade etmiştir. Türk-Ermeni ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak görülebilecek bu yaklaşımın siyaseten karşılık bulabilmesi için toplumların bazı psiko-sosyal hassasiyetlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi halde iyi niyetle atılan her adım ters tepme riski altında kalabilir. Çünkü her iki taraftan da gelebilecek iyi niyetli adımlar çoğunlukla aşırı uçlardaki siyasi unsurlar tarafından engellenmektedir. Bu çalışmanın konusu olan toplumsal yas, gerek Türkler gerekse Ermeniler açısından iki toplumun ve ülkenin birbirleriyle olan ilişkilerinde belirleyici bir değişkendir. Evini, yurdunu, işini, yaşamını gönüllü veya zorunlu geride bırakıp yeni bir hayat kurmaya çalışmak hayatın akışı içinde önemli bir kırılma noktası, travmatik bir süreçtir. Arkada bırakıp gidilenlerin yası tutulur ya da bazı bireylerde/toplumlarda bu yas tutulamaz ve kronik bir hal alır. Gerek Türkler gerekse Ermeniler yaşadıkları göç dalgaları ile birlikte geçmişlerinin bir kısmını terk ederek kendilerine yeni bir hayat kurmaya çalışmıştır. Göçün getirdiği tüm zorluklar geçmişte kalanların yasının yaşanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Türklerin Balkan ve Kafkas göçleri sonucunda yaşanan dramları ötelediği ve Anadolu'daki yeni yaşamlarına entegre oldukları görülmektedir. Öte yandan yine bir göç hareketinden etkilenmiş olan Ermenilerde geçmişin bellekte yeni bir geleceğe engel oluşturacak düzeyde canlı tutulduğu görülebilir. Aslında her iki toplumun da geçmişin travmatik anılarının yasını tutarak sağlıklı bir geçiş yapabildiğini söylemek mümkün değildir. Yaşanamayan yas süreci de Türkler ve Ermenilerin hem kendi içlerinde hem de birbirleri arasındaki ilişkileri derinden etkilemektedir. Bu çalışmada göç ve kayıp bağlantılı bireysel ve toplumsal yasların ideallere dönüşmesi incelenerek Türk-Ermeni ilişkilerine olası etkileri değerlendirilecektir.

Göç Olgusunun Doğal Sonucu: Travma, Bireysel ve Toplumsal Yas¹

Yunanca *traumatikos* kelimesinden gelen travma bir hasar yaratan dışsal şiddet

¹ Makalenin bu bölümünde yas ile ilgili ele alınan teorik çerçevenin bir kısmı daha önce aynı yazarların önceki bir çalışmasında kullanılmıştır. Bkz. B. Senem Çevik-Ersaydı, Rifat S. İlhan, "Bir Hayalin Tutulamayan Yası", 21. Yüzyıl, Mayıs 2012, ss. 63-67.

olarak tarif edilebilir. Fiziksel bir olgu olduğu kadar duygularla da ilgili olan travmalar zihinde, kimlikte, duygularda ve kendilikte oluşan yaralar için de kullanılmaktadır. Freud'un ilk kez fiziki travmalar ile psişik travmalar arasında bağlantı kurması 1916'da Birinci Dünya Savaşı'nın en hararetli dönemine denk gelmektedir.² Travmatik olaylar ise zihnin kabullenemediği, katlanamadığı derecede uyarıcı ve tahrip edici hadiselerdir. Katliamlar, tecavüz, kazalar, intihar, hayatı değiştiren hastalıklar, beklenmedik maddi kayıplar, şiddet, terör, itibarın sarsılması gibi durumlar önemli travmatik olaylardır. Bu travmalar bazen hatırlanmamak üzere belleğin bir köşesinde muhafaza edildiği gibi, bazen de daimi surette canlı tutulurlar.³ Gerek hatırlanmayan, gerekse de canlı tutulan travmaların her ikisinin de, kişinin karar verme süreçlerine yadsınamaz bir etkisi olur. Savaşlar, toplu göçler, ekonomik krizler, doğal afetler gibi bir toplumun bütününe ilgilendiren travmalar ise sadece bir kişiyi değil, bütün bir sosyal grubu, gelecek nesilleri, hatta bir toplumun tümünü etkileyebilir.⁴

Göçler hangi şekilde olursa olsun göç eden birey ve gruplarda derin izler bırakarak gündelik hayatlarını ve gelecek nesilleri etkilemektedir. Göçün başlı başına travmatik bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Gerek zorunlu, gerekse gönüllü gerçekleşen göçlerde göç eden bireyler belli bir kayıp yaşarlar. İstemli yani gönüllü göçlerde dahi bir kayıp duygusu yaşandığı görülmektedir. Elbette bu kayıp duygusu zorunlu göç hallerinde daha fazla görülür. Göç eden ailelerde veya topluluklarda geçmişe bir özlem, eskiden yaşanan mekâna karşı duyulan bir hasret, geçmişe yönelik değerlere aşırı bağlılık, görkemli bir geçmiş tahayyülü görülebilmektedir. Özellikle *diasporalaşmış* topluluklarda bu duygular çok daha derin yaşanabilmektedir. Örneğin Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleşen kitlesel işçi göçlerinde kaygı ve yasın tolere edilebilmesi için kimliğin önemli parçalarından birisi olan din, millet, kültür gibi öğeler ile ilişkili sembollerin yüceltilmesi görülmektedir.⁵ Yaşam, günümüz dünyası ve terk edilen topraklardaki kırsal yaşam arasında sıkışırken, göçmenler kimlik kamaşası yaşayabilirler. Bir yandan geçmişin değerlerine sıkı sıkıya tutunma, bir yandan da yeni hayata uyum sağlama çabası görülür. Bir açıdan göç eden bu topluluklar donmuş bir zaman dilimi içinde hapsolmuş gibi görünebilir.⁶ Dolayısıyla göç hangi şekilde ve hangi şartta olursa olsun bireyler için kolay bir uyum süreci değildir.

2 Peter Loewenberg, "Clinical and Historical Perspectives on the Intergenerational Transmission of Trauma", M. Gerard Fromm (Ed.), *Lost in Transmission: Studies of Trauma Across Generations*, içinde, London, Karnac, 2012, s. 55.

3 Caroline Garland, "Thinking About Trauma", Caroline Garland (Ed.), *Understanding Trauma: A psychoanalytical Approach*, revised 2nd Edition, içinde, London, Karnac, 2011, ss. 9-13.

4 Aida Alayarian, *Consequences of Denial: The Armenian Genocide*, London, Karnac, 2008, s. 48.

5 Abdülkadir Çevik, "Globalization and Identity", *Violence or Dialogue?* Sverre Varvin, Vamık D. Volkan (Eds.), London, International Psychoanalytical Association, 2003, ss. 85-93.

6 Kişisel saha çalışması, "Avrupa (Batı) Ülkelerinde Yaşayan Türkler Araştırması: Sorunlar, Beklentiler ve Çözüm Önerileri", *Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2009, yayınlanmamış proje.

Göç kısa süreli dahi olsa hayatın o bölümünü terk ederek yeni ve bilinmez bir hayata yol almaktır. Arkada bırakılanlar bir yana göç bireyi yeni yerleşim yerinde nelerin beklediği konusundaki belirsizlikten ötürü önemli derecede kaygı yaratabilir. Göç eden bireylerin geride bıraktıkları her şeyin acısını hissetmeleri normal bir süreçtir. Bu durumda geride bırakılanların yası tutulur. Bu açıdan yas olgusu yeni bir hayata sağlıklı entegrasyonun temel parçası haline gelir. Göç ve bunun gibi travmatik olayların ardından kişileri yas tutmak gibi zorlu bir süreç beklemektedir. Bu yas kişinin hem kaybettikleri için hem de kendi kimliğinde o kayıptan dolayı yaşanan eksiklik için tutulacaktır.⁷

*Yitirilen nesnenin
“geleceksiz” hale
getirilmesi yasın sağlıklı
ve normal olarak
tamamlanmasının
anahtarlarından biri
olarak görünmektedir.*

Psikolojide yas tutma kişi için önemli olan bir insanın ya da bir “şeyin” kaybı sonucu yaşanan içsel bir psikolojik durum olarak tarif edilebilir. Çok basit bir ifade ile sevilen bir kişinin ölümü, iş, arkadaş veya eş kaybı, köyden kente veya bir ülkeden diğerine göç gibi insan hayatında büyük değişikliklerin yaşandığı olaylar psikolojik bir yası ortaya çıkarabilir. Kısacası yas tutma “basitçe

herhangi bir yitim ya da değişikliğe verilen psikolojik yanıt, iç dünyamız ile gerçeklik arasında bir uyum sağlayabilmek için yaptığımız uzlaşmalardır”.⁸ Kaybedilen yakın bir kişi, ya da bir “şey” olabilir. Erişkinler kaybettikleri kişilerin zihinsel imajını kendi zihinlerinde hayali olarak canlandırabilme yeteneğine sahiptirler. Bu nedenle yas sürecinin yetişkinler için hiç bir zaman bitmeyeceğini söyleyebiliriz. Sadece, kişi yitirdiği nesnenin zihinsel temsili ile uğraşmasını azalttığında ve zihinsel temsilin sıcak etkisi soğumaya başladığında, kişi yas sürecini pratik bir sona dönüştürebilir. Tahka bunu geleceksizlik olarak tarif etmiştir.⁹ Yani yitirilen nesne artık kişinin arzu ve isteklerine cevap veremez, gelecekte de kişinin günlük yaşamına bir etkisi olamayacaktır. Yitirilen nesnenin “geleceksiz” hale getirilmesi yasın sağlıklı ve normal olarak tamamlanmasının anahtarlarından biri olarak görünmektedir. Kısacası kişinin sevdiği bir kimsenin kaybı ne kadar acı verici olsa da bu acıya tahammül etme ve alışma düzeyi zaman içinde artacak, acı kaybın ilk gerçekleştiği dönemlerdeki kadar baskın olmayacaktır. Artık kayıp kabullenilerek sevilen kişinin değerleri o kişi hayatta olmasa dahi içselleştirilebilir. Böylece acı hiç unutulmayacak olsa da yas hayatın doğal bir parçası olarak yerini alarak kısmi bir çözüme ulaşabilir. Bir açıdan ölüme anlam kazandıran ve ölümlü barışmayı sağlayan şey yastır.¹⁰

7 Caroline Garland, a.g.m, s. 17.

8 Vamık D. Volkan, Elizabeth Zintl, *Gidenin Ardından*, Çev: Işıl Vahip, Müge Kocadere, İstanbul, Epsilon, 2003, s. 2.

9 V. Tahka, “Dealing with object loss”, *Scandinavian Psychoanalytic Review*, Vol 7, 1984, ss.13-33.

10 Marc Nichanian, *Edebiyat ve Felaket*, Çev: Ayşegül Sönmezay, İstanbul, İletişim, 2011, s. 48

İnsanın yas yaşaması için sadece sevdiği bir kişinin ölmesi gerekmez. Yas, hayat devam ettikçe hayatın birçok alanında sağlıklı ya da sağlıksız olarak yaşanabilir. Hayat kazanım ve kayıplardan oluşmaktadır. Her kayıp duygusu, insanın yas yaşaması için yeterli olabilecektir. Yas evlilik, üniversiteye başlamak, mezuniyet, şehir değiştirmek, taşınmak, boşanmak, bir liderin ölümü, göç durumları, yıkım, savaş, doğal afetler, toplu ölümler, terfi gibi kazanım gibi görünen ancak eski alışkanlıkların terk edildiği dönemlerde yaşanan, hayatın bütün alanlarında yaşanabilmektedir.¹¹ Örneğin bir kişinin tüm çocukluğunu ve ergenliğini geçirdiği bir evden taşınması da sanki o döneme ait anıları terk ediyormuşçasına bir duygu yaratabilirken karizmatik liderlerin –Atatürk gibi- ölümü de lider ile birlikte liderin temsil ettiği değer ve düşüncelerin son bulması şeklinde algılanarak şiddetli bir yas oluşturabilir.

Göç, doğal afet, savaş gibi travmatik olayları yaşayan bireyler gibi toplumlar da kolektif bir yas duygu durumu içinde olabilirler. Bu gibi travmatik olayların ardından tıpkı bireylerin kaybettikleri nesnelere ile ilişkili çeşitli sembollere dört elle sarılması gibi toplumlar da kaybettikleri değerler ile ilgili sembollerini tutmak isteyebilirler. Örneğin sevilen bir kişinin kaybının ardından o kişiye ait kişisel eşyalardan bir kısmı saklanarak o kişi sanki halen hayattaymış gibi sembolik varlığının “yanımızda tutulması”, belki de o eşyalara dokunmak veya bakmayı günlük bir ritüel haline getirmek mümkündür. Yaşanan kaybın inkârı olarak da görülmesi mümkün olan bu sürecin bir süre sonra normalleşmesi ve kaybedilen kişi ile ilgili nesnelere aynı derecede bağlılık hissedilmemesi beklenir. Ancak bazen kaybedilen kişi/değer ile ilgili nesnelere saplantı derecesinde bağlı kalınabilir. Bu durum bireylerde olduğu gibi toplumlarda da görülmektedir. Toplumsal çerçevede bu gibi bağlantı nesnelere aslında yaşanan travmanın ve ardından gelen yasin patolojik bir hal almasında önemli etkenlerdir. Özellikle de travmatik göçlerde, savaşlarda toplumsal sembollerin aktive edilerek kolektif yas duygusunu patolojik bir şekilde getirdiğini ve hatta bu sembollerin ülküleştirildiğini görmek mümkündür. Bu gibi durumlarda birey ve gruplar kaybettikleri nesnelere ile özdeşim kurarak aslında kaybettikleri nesne yerine kendi kimliklerinde bu kayıptan ötürü yaşadıkları eksik ve yitirdikleri kimlikleri için yas tutarak patolojik bir yas yani melankolik bir ruh halini alırlar.¹² Patolojik yas durumunda gerek birey gerekse toplumların bir açıdan bu ruh halinden çıkmak istemediğini de söylemek mümkündür. Kimi zaman birey veya grup yitirilen nesne/kişi ile özdeşim kurarak kendini onun yerine geçirmeye çalışır. Freud'un 1921 yılındaki değerlendirdiği bir vakada kedisinin ölmesinden büyük üzüntü duyan bir çocuğun kendisini kedisinin yerine koyarak tıpkı bir kedi gibi davranmaya başladığı ifade edilmektedir. Freud'a göre bu davranış yas sürecinde geliştirilebilecek özdeşim kurma

11 Vamik D. Volkan, Elizabeth Zintl, a.g.e, s. 2.

12 Caroline Garland, a.g.m, s. 18.

savunma düzeneğidir.¹³ Ölen kişinin özelliklerinin alındığı bu durum kurulmuş olan duygusal bağın bilinçdışı dışavurumudur.¹⁴ Toplumlar da travmatik yaşantıların ardından saplanıp kaldıkları tamamlanmamış yas süreçlerinde kaybettikleri nesnelere/kişiler ile özdeşim kurabilirler. Kosova Savaşı'nda öldürülen Sırp Prensi Lazar'ın Hz. İsa'nın ölümü ile ilişkilendirilerek Miloseviç döneminde canlandırılan Sırp milliyetçiliği ile birlikte kurulan kitlesel özdeşim¹⁵ ve diasporadaki Ermeni gençlerin bir kısmının geçmişte "fedai" olarak anılan militanları kahramanlaştırarak onlarla özdeşim kurması birer örnek teşkil edebilir.

Göç etmiş olmanın getirdiği toplumsal yas duygusu Ermeni diasporasında da yoğun olarak okunabilir. Göç etme şekli ister zorunlu ister gönüllü olsun Ermeni kimliğinin en önemli özelliklerinden bir tanesinin toplumsal yas olduğu, travmatik göç sürecinin getirdiği doğal yas sonucunun toplumsal çerçevede hissedilerek bu yasin geçmişe öykünme pratiği ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Birçok Ermeni için yas süreci halen devam etmekte ve bir nesilden ötekine aktarılmaktadır.¹⁶ Morrill'e göre kayıplarla baş etmede acının kolektif yaşanması bireysel acıyı hafifletmektedir.¹⁷ Yas olgusu Ermeni kimliğinin vatan algılamasında görülebilir. Dünyanın dört bir köşesine dağılmış olan Ermeniler için üç farklı vatan algısı söz konusudur: Ermenistan, yaşadıkları diaspora ve geçmişi temsil eden hayali anavatan. Buradan yola çıkarak büyük bir kısmı Ermenistan Cumhuriyeti toprakları dışında yaşayan Ermenilerin dağınık olarak yaşamanın verdiği burukluğu hissettikleri ve bu burukluğu nesilden nesile abartılı söylemler ile aktardıkları söylenebilir. Bu bağlamda özellikle diasporadaki Ermeniler nesiller önce de olsa göç etmiş olmanın getirdiği psikolojik yükü taşımakta zorlanmaktadır. Diasporada market, radyo-televizyon istasyonu, ürün markası gibi isimlere Van, Harput, Maraş gibi sembolik isimlerin *-bağlantı nesnelерinin-* veriliyor olması aslında Ermenilerin terk ettikleri bölgelere, oradaki hayatlarına duydukları özlemin yanı sıra idealize edilmiş ve ideolojiye dönüşmüş hayallerin göstergesidir. Geçmişte yaşanan yerler ve anılar ile ilgili nesilden nesile aktarılan hikayeler gitgide bir mitoloji halini alarak dokunulmaz ve ulaşılmaz hale gelebilir. Hatta geçmişe ait anlatılar hayat bularak o anıları dinleyenler için sanki yaşamışlar gibi gerçek olarak algılanabilir.¹⁸ Althusser ideolojiyi, bilinçdışı olarak belirlenmiş gerçekliğin yanılsamalı tasarımlarının sistemi olarak

13 Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*'dan aktaran Shankararayan Srinath, "Identificatory Processes in Trauma", Caroline Garland (Ed.), *Understanding Trauma: A psychoanalytical Approach*, revised 2nd Edition, içinde, London, Karnac, 2011, ss. 139-151

14 Vamik Volkan, Elizabeth Zindl, a.g.e, s. 11.

15 Vamik D. Volkan, "The Intertwining of the Internal and External Wars", M. Gerard Fromm (Ed.), *Lost in Transmission: Studies of Trauma Across Generations*, içinde, London, Karnac, 2012, s. 84.

16 Aida Alayarian, a.g.e., s. 93.

17 Rania Hawi Morrill, a.g.e, s. 15.

18 Rania Hawi Morrill, a.g.e, s.21.

tanımlamaktadır.¹⁹ Gans'a göre diasporada yaşayan bireylerin kimliklerindeki eksikliği gidermek amacıyla oluşan boşluğun yerine, hayali kurulan, ancak gerçekte varolmayan vatan (yani "büyük Ermenistan") konmaktadır.²⁰ Örneğin Simidian'ın araştırmasında bir denek ailesinden duyduğu göç edilen topraklar ile ilgili anılardan bahsederken aktarılan anıların ütöpik bir vatan inşa ettiğinden bahsetmektedir.²¹ Bir yandan özlem, bir yandan da merak duyguları uyandıran bu anılar ve hayali anavatan olgusu ya da vatan hayali diaspora Ermenilerinin geçmiş ile bugün arasındaki bağlantısı görevini görmektedir. Ancak toplumun derinlerine işlemiş bu bağlantı aynı zamanda Ermeni diasporasının göçün getirdiği psikolojik kayıpların yasını tutamamasına veya daha da önemlisi tutmak istememesine neden olmaktadır. Alayarian Ermeni kimliğinde kayıplar için tutulamayan yasın ve kayıplar ile bağlantılı özdeşimlerin yeni nesnelere yöneldiğinden bahsetmektedir. Alayarian'a göre birçok Ermeni kayıplarının yasını tutamamaya melankolik bir yas sürecinde takılı kalmıştır.²² Bununla birlikte, yas yaşantısının pratik bir sonla bitirildiğini gösteren en önemli belirtilerden birisinin de Tahka'nın adlandırdığı *geleceksizlik* olduğu düşünüldüğünde, Hayali Büyük Ermenistan vatanının Ermeni diasporası ve toplumunun zihinlerinde halen canlı tutulmasının, Ermenilerin geçmiş kayıpları ile ilişkili yas süreçlerini tamamlamalarını zorlaştırdığı söylenebilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde ebedi bir yas sürecine gömülenler, genellikle kaybedilen şeyin geri kazanılabileceğine dair umutlarından vazgeçmeyi istemezler ve nefret, onların tarihteki uzun bekleyişlerinin güç kaynağı olur.²³

Hayali Büyük Ermenistan vatanının Ermeni diasporası ve toplumunun zihinlerinde halen canlı tutulmasının, Ermenilerin geçmiş kayıpları ile ilişkili yas süreçlerini tamamlamalarını zorlaştırdığı söylenebilir.

Bu açıdan yas, yani yıllar içinde yeniden toplumsal bellekte yeniden inşa edilerek varlığını dün olmuşcasına devam ettiren acılar özellikle Ermeni diasporası açısından kolektif bir sembol haline gelmiştir.²⁴ Hawi Morrill'e göre bireysel yıkımlar soykırım hikâyeleri bağlamında kolektif bir anlatıya dönüşmekte ve böylece ortak aidiyet pekişmektedir.²⁵ Yas olgusunun böylesine

19 Bkz. L. Althusser L, *Positions*, Paris, Edition Sociales, 1976.

20 Herbert J. Gans, "Symbolic Ethnicity", John Hutchinson ve Anthony D. Smith (Eds), *Ethnicity* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1996, s. 148.

21 Gayle R. Simidian, *Constructing Armenian Identity: The Influences of Historical Legacy on Succeeding Generations of the Armenian Genocide*, School of Education, Harvard University, Yayınlanmamış doktora tezi, 2007, s. 62.

22 Aida Alayarian, a.g.e, s.65

23 Doğu Ergil, *Barışı Aramak*, İstanbul, Timaş, 2010, s.118.

24 Lorne Shirinian, *The Republic of Armenia and The Rethinking of the North-American Diaspora in Literature*, Lewiston, The Edwin Mellen Press, 1992, s. 15.

25 Rania Hawi Morrill, a.g.e, s. 54.

bir takıntı haline gelmesinin yani ısrarla tutulmamasının –sağlıklı bir çözüme ulaşmamasının- Ermeni kimliğinin yaşatılma ve aidiyet ihtiyacı ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda “soykırım” ve “soykırımın tanınmaması” Ermeniler açısından takıntılı bir hal almıştır. İyi bir Ermeni olmak “unutmamak” demektir.²⁶

Travma yaşayan büyük gruplarda tamamlanmayan yaslar, toplumun kendi dinamiklerine göre farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Tarihte iz bırakan halk hareketleri ya da savaşlar incelendiğinde birçok trajedinin ve katliamın uzamış yas süreci içindeki toplumların bu süreç içerisinde oluşturdukları mekanizmaları ve araçları kullanarak gerçekleştirdiği görülebilir. Kitle iletişim araçları, sözlü tarih, edebiyat, anılar ve bütün bunlarla ilgili anıtlar yasların tamamlanmamasına, hatta gelecek nesillere çeşitli ödevlerin aktarılmasına neden olabilir. Soykırım temalı anılar nesilden nesle aktarılırken Ermeni toplumunu birleştirici bir nitelik sergilemektedir.²⁷ Özellikle sembolik değer taşıyan anıtlar travmayı hatırlatıcı, hatırlamayı zorunlu hale getiren ritüelleri ortaya çıkarmaktadır.²⁸ Tüm bu mekanizma ve araçların siyaset arenasına aktarılması tarihte yaşanan trajedilerin ortaya çıkmasında önemli etkenler olmuştur. Örneğin Yahudi Soykırımı’nda (*Holocaust*) büyük bir travma yaşayan Yahudiler Sarlo’nun ifadesi ile tarihi ve belleği bir hatırlama tapınağına dönüştürmüştür.²⁹ Bu hatırlama tapınağı aracılığı ile göçü farklı boyutlarda yaşayan Yahudiler mağduriyetlerini devamlı suretle kendilerine ve tüm dünyaya hatırlatmaktadırlar. Ancak zaman içerisinde bu mağduriyet başkalarının –Filistinlilerin- mağdur edilmesi ile sonuçlanarak yeni acıların ve travmaların yaşanmasına neden olmuştur. Yine Sarlo vekâleten devralınan anılardan ve bu anıların oluşturduğu kamusal bellekten bahsederken iletişim araçlarının bu kamusal belleği yeniden inşa ettiğini ifade etmektedir.³⁰ Uzamış yas sürecinin katliama dönüşmesinde en önemli örnek Bosna Savaşı ve Sırpların Müslüman Boşnaklara uyguladığı sistematik soykırımdır. Bosna Savaşı’na giden süreçte Sırp milliyetçilerinin siyasi retoriğinde yeniden canlandırılan düşman Türk imgesi Bosnalı Müslümanlar ile özdeşleştirilerek yaralı Sırp milliyetçiliği tedavi edilmek istenmiş bu süreçte Sırp milliyetçiliğinin tarihi yüceltilerek Sırplar arasında yeni bir algının oluşmasına destek verilmiştir.³¹ Irkçı lider Milosevic önderliğindeki bu propagandada halk şiirleri, şarkılar, tarihi figürler, semboller kullanılarak toplumsal bellekte

26 Gayle R. Simidian, s. 63; 114.

27 Rania Hawi Morrill, *Making Sense of Genocide Narratives in the Lives of Armenian Americans*, California State University Fullerton, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2004, s.1.

28 Bkz. Sarah Vartabedian, *Commemoration of an Assassin: Representing the Armenian Genocide*, North Carolina Chapel Hill, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2007.

29 Beatriz Sarlo, *Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*, İstanbul, Metis, 2012, s. 38.

30 Beatriz Sarlo, a.g.e, s.80-83.

31 Vamik D.Volkan, “Bosnia-Herzegovina: Ancient Fuel of Modern Inferno”, *Mind and Human Interaction*, 7, 1996, ss. 110-127.

geçmiş ile ilgili yaslar yeniden aktive edilmiştir. Bu amaçla Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusuna yenilerek savaşta öldürülen Sırp Prensi Lazar'ın sözde cesedinin Kosova Savaşı'nın 500.yıldönümüne denk gelen 1996'da bir yıl boyunca Sırp köylerini dolaştırılarak ırkçı duyguların, geçmişe yönelik ülkülerin yeniden ortaya çıkarılması şartıdır.

Kuşaktan Kuşağa Aktarım

Düşman grup tarafından kendini mağdur edilmiş olarak algılayan grubun üyeleri yas tutamadıklarında ya da yaşadıkları çaresizlik ve aşağılanmayı geri çeviremediklerinde, hasarlı kendiliklerini ve tamamlamaları gereken psikolojik ödevleri bir sonraki kuşaklara aktarırlar. Bu aktarılan imajlar ve ödevler, geçmişte yaşanan travmaya bilinçli ya da bilinçdışı bir atıfta bulunur niteliktedir. Toplumu oluşturan bireyler tarafından paylaşılan bu imajlar, toplumu oluşturan bireyleri birbirine bağlar, ortak ülkü ve amaçlar doğrultusunda birleşmelerini sağlar En önemlisi de gerek bireysel gerekse de toplumun kimliğinin gelişimine büyük bir etkide bulunur. Bu olay “travmanın kuşaklararası aktarımı” olarak tanımlanmaktadır.³² Psişik acıların içselleştirilemediği durumlarda olayların anlamı bir kuşaktan diğerine aktarılmaktadır. Yani olaylar özümsemediğinde bu aktarım mirasçıları etkileyen, zehirleyen süreçleri ortaya çıkarabilmektedir.³³ Travmanın kuşaktan kuşağa aktarımı her zaman açıkça konuşulan olayların bütünü değildir. Bilakis bu aktarımlar konuşulmayan, gizli olması tercih edilen hatta düşünülmesi dahi onaylanmayan olaylardır. Ancak bu olaylar farkında olmadan hemen hemen hiç asimile olmadan sonraki nesillere aktarılır.³⁴ Travmanın kuşaklararası aktarımı olarak adlandırılan süreçte anne-baba veya çocuğun birincil çevresi çoğunlukla bilinçli olmayarak bir sonraki kuşağa kendilerinin yapamadığı “ödevleri” veya sorumlulukları devrederler. Bu durum sıklıkla kuşaktan kuşağa aktarılan isimlerde görülmektedir. Klinik vakalarda sıklıkla karşılaşılan bu örnek bir isme ne kadar çok anlam yüklenebileceğini gösterebilir. Schützenberger'e göre isimler kişiyi zaman ve mekân bağlamında konumlandırarak ona kimliğini verir. Çocukların isimleri genellikle aile büyüklerinden seçildiğinden bu isimler her defasında yitirilenleri hatırlatır. Çoğunlukla da isimler ailelerin geçmişlerindeki anıları ile yakından bağlantılıdır. Bu isimleri taşıyanlar da kendilerini aldıkları ismin onlara devrettiği psikolojik yükü, ödevleri göğüslemekle yükümlü hissedebilirler.³⁵ Lahaye, Pourtois ve Desmet bunu kuşaklar ötesi nesne olarak açıklar. Yazarlara göre kuşaklar ötesi

32 Bkz. Volkan V. D. , Ast G., Geer W., *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences*, New York: Brunner – Routledge, 2002.

33 Willy Laheye, Jean Pierre Pourtois, Huguette Desmet, *Kuşaktan Kuşağa Aktarım: Çocuklarımız Çocuklarını Nasıl Eğitiyor?*, Çev: Z. Canan Özatalay, İstanbul, İletişim, 2011, s. 76.

34 Anne Anselin Schützenberger, *The Ancestor Syndrome*, London, Routledge, 1998, s92.

35 Anne Anselin Schützenberger, a.g.e., ss.75-77.

nesneler “ailenin bir ya da birçok üyesi tarafından özdeşleşme için seçilen ve fantazmaları teşvik eden bir ataya, bir büyükanne ya da büyükbabaya, bir ebeveyne ya da bir akrabaya gönderme yapar. Atanın ya da ebeveynin kendisi olan bu nesneyle özdeşleşme, bir kuşaktan diğerine aktarım sürecini oluşturur”.³⁶ Bazen de yeni doğan bir çocuk daha önce ölmüş olan bir çocuğun veya yakın akrabasının “ikamesi” olarak hayata gözlerini açar. Özellikle beklenmedik travmatik ölümlerde veya ailenin çok değer verilen bir üyesi kaybedildiğinde onun yerine, onun ideallerini yaşatacak yeni bir çocuk doğar. Bu çocuklar daha önce ifade edildiği gibi kaybedilen kişinin ismini de taşıyabilirler. İkame çocuklarda kaybedilen kişi ile ilgili imajların bu yeni doğana aktarıldığı görülmektedir. Kuşaklar arası aktarımın önemli bir parçası olan ikame çocukların Ermeni kimliğinde de sıklıkla görüldüğü söylenebilir. Özellikle zorunlu göç sürecinde yaşanan manevi kayıpları hatırlatacak aile büyüklerin isimlerinin genç kuşaklara verilmesinin yasın uzamasını mümkün kıldığı ifade edilebilir. Bu açıdan “soykırım” ile ilgili her şey Ermeni kimliği açısından mecburi bir yükümlülük olarak görülmektedir.³⁷

Kuşaklar arası aktarılan, toplumun büyük bir bölümünde ortak ve paylaşılmış bir zihinsel temsili bulunan travmalara “seçilmiş travmalar”³⁸ adı verilmektedir. Yahudi Soykırımı ve Kosova Savaşı da birer seçilmiş travma olarak tanımlanabilir. Tamamlanmamış yas sürecinin bir diğer işareti de, “Haklılık ideolojileridir”. Kaybedilen ya da işgal altında olduğu düşünülen “toprakların”, “ülkenin” tekrar kazanılacağı ile ilgili olarak toplumun kendisinde hak görmesi ve takıntılı bir şekilde bu ülküyle uğraşmasıdır.³⁹ Zorunlu toplu göçler, kaybedilen savaşlar gibi başkasının elinden ortaya çıkan travmalar sonrası, toplumun üyeleri tarafından tamamlanmayan yas görevlerinin ve travmanın zihinsel tasarımının kuşaktan kuşağa aktarılması, sonraki kuşaklarda “haklılık ideolojilerini” oluşturabilmektedir. Hak görme ideolojilerinin oluşumu, seçilmiş travmalar ve kuşaktan kuşağa aktarım konuları, tamamlanmamış yas süreci içerisinde olan bir toplumda görülebilecek, birbiri ile bağlantılı ve iç içe geçmiş konulardır. Haklılık ideolojileri genelde karizmatik bir lider tarafından oluşturulur ve bu bütün topluma çeşitli propaganda yöntemleri ile yayılır. Kuşaktan kuşağa aktarılan, seçilmiş bir travmanın tekrar sanki dün olmuşcasına harekete geçirilmesi ile şekillenen ve ivme kazanan “haklılık ideolojileri” birçok kanlı çatışmanın ve ölümün nedeni olarak tarihte iz bırakmıştır. Yunanlıların Megali İdea’sı (Örnek: Kıbrıslı Rumların Türklere yönelik katliamları), Ermenilerin Büyük Ermenistan ülküsü (Örnek: Asala Terör Örgütünün eylemleri ve Hocalı katliamları), Sırpların büyük Sırbistan ülküsü (Örnek: Boşnaklara

36 Laheye, Pourtous, Desmet, a.g.e, s. 78.

37 Gayle R. Simidian, s. 89.

38 Bkz. Volkan V. D., On “Chosen Trauma”, *Mind and Human Interaction*, Issue 3, Vol. 13, 1991.

39 Bkz. Volkan V. D., *Killing in the Name of Identity: Stories of Bloody Conflicts*, Charlottesville, VA, Pitchstone Publishing, 2006.

yönelik soy kırım niteliğindeki katliamlar) birçok masumun hayatlarını kaybetmesine ve vahşice öldürülmelerine yol açmıştır. Düşman tarafından mağdur edilmişlik hissini ve geçmiş kayıpların tekrar kazanılmasına yönelik kendinde hak görme davranışını kuşaktan kuşağa aktaran toplumlar, bu duygularını politik ideoloji haline getirerek harekete geçebilmektedirler. Yaptıkları eylemlerde haklı olduklarını düşündükleri için suçluluk hissetmemektedirler. Bu anlamda Althusser'in tanımladığı gibi ideolojilerin, özellikle de haklılık ideolojilerinin oluşumunda belirli bir topluma ya da bireye ait psikolojik faktörlerin büyük bir önemi olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumsal Yasın Bitmeyen Ülkülere Dönüşümü

Düşman bir grup tarafından aşağılanmış, yıkıma uğratılmış, mağdur edilmiş, topraklarından sürülmüş toplumlar genelde eski topraklarını tekrar kazanacaklarına ilişkin politik ülküler geliştirebilirler. Politik ülkü hep canlı tutularak, kaybedilen topraklarla toplumun bireyleri arasında bir bağ görevi görebilir. Böylece kaybın kabullenilmesi ve kayıpla yüzleşme ile ilgili acı verici duygular, aşağılanmışlık ve çaresizlik hisleri ertelenmiş olabilecektir. Politik ideolojinin bir diğer görevinin, kaybı hayata geri döndürmeye çalışmak olduğu söylenebilir. Kişisel olarak sekteye uğramış yas yaşayanlarda sıklıkla görülen bağlantı nesnelere⁴⁰ aracılığıyla yaşanan zıt duygular, yani kaybedileni “diriltme” ve “öldürme isteği”, tamamlanmamış bir yas sürecinde olan bazı toplumların geliştirdiği haklılık psikolojisinde de görülebildiğini ileri sürebiliriz. Buna göre, ideoloji var oldukça aşgılanmışlık ve çaresizlik duyguları ertelenmekte, kaybedilen toprak ya da ülkelerin tekrar alınabileceği ile ilgili hayal/fantezi canlı tutulabilmektedir. Bu nedenle ideoloji toplumu oluşturan bireyler tarafından sıkışıkya sarılan, hatta kendi kişisel kimliği ile ayrılmıyacak bir niteliğe dönüşebilmektedir. Bebekliğinden beri zihinsel dünyasında, yitirilen nesnelere bağlı yas süreci yaşayan ve bu yasla mücadele etmek için politik ideolojiyi bir tepki olarak geliştiren ve bunu kişisel kimliğinin bir parçası yapan kişi, ideolojik mücadelenin bitmesini kendisi farketmese de istemeyebilir (Hatta fark etmeden kendi eylemlerini sekteye uğratabilecek etkinliklerde bulunabilir.⁴¹ Hatta yası sonlandırmak için yitirilen

40 Volkan, bu durumu bağlantı nesnelere ya da bağlantı fenomenleri olarak tarif etmiştir. Bağlantı nesnesi yitirilen kişiyi hatırlatan, yitirilen kişinin tekrar hayata dönüp dönemeyeceğinin kontrolünü kişiye veren bir nitelik taşır. Bu nesnelere bazen, yitirilen kişiye ait bir elbise, saat, baston olabileceği gibi, yitim anında çevrede bulunan herhangi bir eşya da olabilir. Yas sürecindeki kişi bağlantı nesnelere aracılıyla, yitirilen kişi ile ilgili olan karmaşık ve zıt duygularını yüzleşmekten ve bunları çözmekten kurtulmuş olur. Ancak kişi yitirileni hayata döndürdüğünde, geçmiş ilişkisinin karmaşık niteliğine tekrar dönmekten korkar, bağlantı nesnesini yok ettiğinde de yitirdiği kişiyi tekrar öldürmekten dolayı da suçluluk duygusu yaşayabilir. Bağlantı nesnesi kişiye bir seçim imkânı sağlar ancak hiçbir zaman bir çözüm sağlamamaktadır. Bkz. V. D. Volkan, “The “linking objects” of pathological mourners”. *Archives of General Psychiatry*, 27, 1972, ss. 215-221.

41 Terörizm psikolojisi için bkz. Raymond Hamden, “Unresolves Trauma and the Thirst for Revenge: The Retributional Terrorist”, James J.F. Forest (Ed.), *The Making of A Terrorist* Volume 1, içinde, New York, Praeger, 2006, ss. 165-178; Jerrold Post, *The Mind of a Terrorist*, New York, Palgrave, 2007.

kişi/nesnenin zihinsel bir anıya dönüştürülmesi bile yapılamayabilir. Çünkü yitirilen şeyi artık sıradan bir anıya dönüştürmek ona karşı bir saygısızlık, sadakatsizlik hatta onu yeniden öldürmek olarak da görülebilir.⁴² Bu nedenle kuşaktan kuşağa aktarılan yaslar; ortam müsaitliğine göre bitmeyen hayallerle, bitmeyen fantezilerle, bitmeyen ülkülerle takıntılı bir şekilde uğraşma şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu ülkülerin kişideki çaresizliği, aşağılanmışlığı örterek, kendilik değerini yükseltici bir görev üstlenmesi toplumlar arasındaki çatışmaların dialog ve uzlaşma yöntemiyle çözümünü zorlaştırmaktadır. Karşılıklı uzlaşma ve ödünlerin verilmesi, iki ülke arasındaki çatışmalı bir konunun çözümü, politik ülkülerin kaybıyla eş anlamlı olarak algılanabileceği için, mümkün olamamaktadır.

Ermeni kimliği açısından da çözümlenmemiş yas süreci, çeşitli siyasi ideolojilerin ve politik ülkülerin şekillenmesinde belirgin bir rol oynamaktadır.

Kısacası toplumsal yaslar bitmeyen ülküler ve hayaller olarak karşımıza çıkarak nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu aktarım sürecinde toplulukların geçmişini bugüne bağlayan tarih de temel bir aktör olarak siyasi retorikte kullanılmaktadır. Cohen'e göre "Tarihin birçok anında insanların birçoğu açısından, geçmiş tamamlanmamıştır; geçmiş günün amaçları uyarınca yalnızca seçici bir şekilde

aktarılmıştır ve tarihyazımsal öznenen yoksun bir şekilde yalnızca seçici olarak hatırlanmaktadır".⁴³ Cohen bu seçici hatırlamanın ideolojik mesajlar ve yaftalamalar için kullandığını ifade etmektedir. Örneğin İsrail eski Başbakanı M. Begin yeni yerleşim politikalarını meşrulaştırmak için Güney Filistin ve Semeriye ile ilgili ülküleri tetiklerken İngiltere eski Başbakanı M. Thatcher da ekonomi politikalarını meşrulaştırmak için Viktorya dönemine atıfta bulunmuştur.⁴⁴

Ermeni kimliği açısından da çözümlenmemiş yas süreci, çeşitli siyasi ideolojilerin ve politik ülkülerin şekillenmesinde belirgin bir rol oynamaktadır. Örneğin diaspora kaynaklı yayınlarda Türkiye'ye yönelik vatan algılaması ve ülküleri belirgin olsa da bu sadece bir politik ülkü olarak geçerliliğini korumakta gerçek bir hedef olmamaktadır. Anadolu, eski yaşamlar, eski köyler, evler, mahaller idealleştirilse de diaspora Ermenilerinin reel olarak bu topraklara tekrar yerleşme gibi bir niyetleri bulunmamaktadır.⁴⁵ Vatan algılaması gibi politik ülkülerin ve ideolojilerin de daha çok aşırı milliyetçi siyasi örgütler tarafından kullandığı görülmektedir. Öte yandan Türkiye Ermenilerinin çözümlenmemiş yas süreci İstanbul ve Anadolu anavatan

42 Vamık Volkan, Elizabeth Zindl, a.g.e, s. 24.

43 Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Ankara, Dost, 1999, s.115

44 Anthony P. Cohen, a.g.e, s. 115

45 Hüseyin Çakıllıkoyak, *Diasporada Ermeni Kimliği: Paris ve Halep Örneği*, İstanbul, Yeditepe, 2005, s. 242-243.

algılamasında görülmektedir. Bilal'e göre İstanbul hem tarihi önemi hem de Anadolu'dan gelen kabilelerin uğrak noktası olması açısından anı, hikaye, gelenek, ritüel ve Anadolu'daki Ermeni varlığını sembolize eden bir vatan/yurt olarak algılanmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla geçmişe dönük yas İstanbul ve Anadolu sembollerinde canlı tutulmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlardan, Ermeni toplumunun takıntılı davranışlarının temelinde tamamlayamadıkları yas süreçlerinin belirgin bir rolü olduğuna değinilmiştir. Bununla birlikte, Türk toplumunun da genelde göz ardı edilen travmalarının ve buna bağlı tamamlanmamış bir yas sürecinin içerisinde olduğu da söylenebilir. Ancak Ermeni toplumunun tamamlanmamış yas sürecini psikolojik bir dille ifade etmek gerekirse, geçmiş travmalarının yol açtığı olumsuz kendilik temsillerinin ve imajlarının daha çok dışarıdaki başka bir toplum üzerine yansıtıldığı görünmektedir. Öte yandan, Türk toplumunun tamamlanmamış yas sürecinin yol açtığı olumsuz duyguların daha çok kendi içerisine yönelerek, çeşitli açılardan bölünmüş bir toplum yapısını ortaya çıkardığı da söylenebilir.

Türk Büyük Grup Kimliği Açısından Toplumsal Yas

Bireysel ve toplumsal kayıpların doğal bir psikolojik sonucu olarak kabul edilen yas sadece Ermeni kimliğinde değil Türk büyük grup kimliğinde de önemli bir faktördür. Türk kimliğinin özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış dönemi ile aynı süreçte yaşadığı kayıpların (nüfus, ekonomik, siyasi, sosyal gibi) etkisinin toplumda yeterince yaşanmamış bir yas duygusunu ortaya çıkardığı söylenebilir. 19.yüzyılın son dönemleri ile 20.yüzyılın ilk çeyreği arasında İmparatorluk Balkanlarda, Kafkaslarda büyük yenilgilere uğramış, milyonlarca insan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış, Birinci Dünya Savaşı'nda cephelerde yine yüz binlerce asker şehit olmuş, toprakları işgale uğramış ve M. Kemal Atatürk önderliğinde halkın verdiği büyük mücadelelerle Anadolu bağımsız olabilmıştır. İmparatorluk yıkılırken çeşitli Ermeni çetelerin estirdiği terör eylemleri ve savaşta mağlup sayılarak toprakların işgale uğraması tarihsel süreçte aktarılan toplumsal bellekte silinmesi zor bazı acılar ve travmalar bırakmıştır. Sıkça sözü edilen ancak neden-sonuç ilişkisi psiko-sosyal yönden açıklanmayan "Sevr travması" veya "Sevr paranoyası" da aslında Türk kimliğindeki tarihten gelen korkulardan kaynaklanmaktadır. Bu noktada Sevr Antlaşması ile ilgili toplumsal korkuların işte bu ifade edilen tarihi yaşanmışlıklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kısacası, bu paranoyanın gerçekte yaşanmış acılar, kayıplar ve travmalarla doğrudan ilgisi

⁴⁶ Melissa Bilal, "Longing for Home at Home: Armenians in İstanbul", Marie-Aude Baronian, Stephan Beser, Yolande Jansen (Ed.), *Diaspora and Memory: Figures of Displacement in Contemporary Literature: Arts and Politics* içinde, Amsterdam, Rodopi, 2007, s. 57.

vardır. Aynı acıları tekrar yaşamak istemeyen toplumun da kimliğine tehdit olarak algıladığı bazı değişimlere tepki göstermesi anlaşılabilir. Türk büyük grup kimliğinin bu geçmişe yönelik travmaları ve acıları, Volkan'a göre aslında yeterince yaşanılmamış, kayıpların yası tutulamamıştır. Volkan Türkiye'nin geçmişin yasını tutamadığı için ergen kimliksel özellikleri içinde saplandığını ve var olan kimliksel tartışmaların yaşandığını belirtmektedir.⁴⁷ Türk kimliği açısından statik olan bu yas sorunsalı bir bakıma Cumhuriyet kimliği ile Osmanlı kimliği arasındaki bütünleşmeyi engelleyici bir etken olarak görülebilir. Geçmişin yası ancak toplum tarafından yaşanarak, kabullenilerek geçmişin de iyi ve kötü yönleri özümselebilir. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek günün gerçekleri gereği, gerekse de psikolojik temelli dış bir "öteki"-düşman-'dan kaçınma eğilimi günümüze kadar devam etmiştir. Bu pratik aslında bir yandan M. Kemal Atatürk'ün ortaya attığı "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini devam ettirirken, bir yandan da Türkiye'nin uzun dönemde dış politikada inisiyatif alamamasına neden olmuş olabilir. Bu bağlamda geçmişle ilgili travmaların tekrar yaşanacağına dair korkuların, acıların ve bunların ilişkili olduğu tamamlanmamış yas sürecinin, yukarıda bahsedilen durumun psikolojik kökenleri olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda Türk büyük grup kimliğinin geçmişe ile ilgili yaşadığı travmalar ve yası Türk-Ermeni ilişkilerine de etki etmektedir. Örneğin Türk-Ermeni yakınlaşması muhteviyatına bakılmaksızın eleştiri alabilmektedir. Bunda tarihte yaşananların ve bu durumun güncel tehdit olarak algılanmasının payı büyüktür. Ancak, yas olgusu Türk kimliğinde varlığını gösterse Ermeni kimliğinde olduğu gibi patolojik bir hal almamıştır.

Suriye'deki İç Karışıklık Bağlamında Travmaların Yeniden Canlanması

Travmatik bir olayın yasının tutulması travmayı yaşayanın yası tutma kapasitesi ile yakından ilişkilidir. Çünkü kaybı yaşayan birey kaybettiği nesne ile kendisi arasındaki ayrıştırmayı yaparak daha önceden o nesne ile kurduğu özdeşimi geri döndürmesi gerekmektedir. Bu da ancak kendisi ve kaybedilen nesne arasındaki sınırı net bir şekilde çizebilmesine bağlıdır. Ancak o zaman yas süreci tamamlanabilir. Öte yandan dışsal ve içsel faktörlerin etkilediği yas tutma süreci bazı olaylarla çıkmaza girebilir ve geçmişteki travmatik yaşantıların yeniden ortaya çıkmasına neden olabilir.⁴⁸

47 Volkan'a göre Türkler yaşanan kayıpların hemen ardından karizmatik lider M. Kemal Atatürk önderliğinde genç Cumhuriyet'in kurulması ile Osmanlı dönemi ile ilgili yaşlarını yeterince yaşayamamış ve bu yaşlar bastırılarak ilerleyen dönemlerde kimlik tartışmaları olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Vamık D. Volkan, Nuriye Atabey, Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine, Ankara, Kripto, 2010.

48 Shankararayan Srinath, "Identificatory Processes in Trauma", Caroline Garland (Ed.), *Understanding Trauma: A psychoanalytical Approach*, revised 2nd Edition, içinde, London, Karnac, 2011, s. 145.

Son bir buçuk yıldır Suriye’de yaşanan iç karışıklık Türk-Ermeni ilişkilerini ve olası yakınlaşma çabalarını gölgeleyebilme ihtimalini barındırmaktadır. Suriye’de yaşanan kaos ortamı birçok katliamın yaşanmasına neden olurken, Esad güçleri ile muhalif kuvvetler arasında kalan Hıristiyan azınlıklar da hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Suriyeli azınlıkların en büyük grubunu oluşturan Ermeniler, Baas iktidarı ile muhalifler arasındaki krizde Esad sonrası meydana gelebilecek radikal hareketlerin tehdidinden dolayı uzun süre Beşar Esad saflarında yer almıştır. Gönülsüz bir destek olarak görülebilecek bu durum, Haziran ayının başından itibaren olayların Suriye’nin kuzey illerinde artış göstererek Ermeni kökenli Suriyelilerin can ve mal güvenliğini tehdit etmesi ile değişime uğramıştır. Esad’ın uzun süre kalıcı olmayacağını gören Ermeni cemaatine destek Ermenistan Diaspora Bakanlığı’ndan gelmiş, Suriye’nin yoğun Ermeni bölgelerinden Ermenistan’a göç dalgası başlamıştır.⁴⁹ Suriye Ermenileri için bu yarı-zorunlu göç dalgasının toplumsal bellekte canlılığını koruyan gerçek ya da inşa edilmiş travmaları canlandırma ve yaşadıkları göçün faturasını Türkiye’ye yansıtma ihtimalini doğurmaktadır. Çünkü her kayıp tüm geçmiş kayıpları canlandırır.⁵⁰ Bir yitim her zaman canlanabilir ve yeniden can yakabilir.⁵¹

Son bir buçuk yıldır Suriye’de yaşanan iç karışıklık Türk-Ermeni ilişkilerini ve olası yakınlaşma çabalarını gölgeleyebilme ihtimalini barındırmaktadır.

Suriyeli Ermeniler bu ani gelişen kriz karşısında tepkilerini Suriye ve Esad yönetimi yerine, Türkiye’ye yöneltebilirler. Nitekim bunun yansımaları Ani Kalayjian’ın Suriye Ermenilerinin içinde bulunduğu durumdan Türkiye’yi sorumlu tuttuğu bildirgesinde görülmektedir.⁵² Bu durumlar Ermenilerle yaşanan krizin alevlenmesine neden olabilir. 1915’in yüzüncü yılı da yaklaşırken ASALA benzeri örgütlerin eylemlerinin Suriye’deki göçmen krizinin yarattığı mağduriyet psikolojisi ile tetiklenmesi mümkündür. Geçmişe dönük travmaların yeniden canlanması Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi ve seyri açısından bir engel teşkil edebilir. Ancak göçmen krizinin yaşandığı bu dönemde geliştirilecek yeni politikalar Suriyeli Ermenilerin göç yasalarını çözümlemede yardımcı olabilir. Türkiye’nin inşa ettiği yeni dış politika anlayışına istinaden, Suriye’de yaşanan insanlık trajedisinde sadece Sünni Müslüman topluluklara değil, ülkede tehdit altındaki

49 Ermenilerin Suriye iç karışıklığı ile ilgili bilgi için bkz. Aztag Arabic, “Leon Zaki: Suriye Halkına Karşı Ermenistan’ın İnsani Rolü”, <http://www.aztagarabic.com/archives/6803>, Araççadan Çeviren: Sami Ekişi-Mehtap Çelik

50 Volkan, Zindtl, a.g.e, s. 3.

51 Volkan, Zindtl, a.g.e, s. 26.

52 Ani Kalayjian, “An Open Letter to My Fellow Armenians”, http://www.ramgavar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=595%3AAni-kalayjian-an-open-letter-to-my-fellow-american-armenian-brothers-and-sisters&catid=56%3ARamgavar-mamoul&Itemid=27&lang=en, Son Erişim: 31 Ekim 2012.

tüm gruplara aynı oranda yardım elini uzatabileceğini göstermesi hem iç, hem de dış politika açısından stratejik bir hamle olabilir. Bu bağlamda Suriyeli Ermenilerin göç mağduriyeti Türk-Ermeni ilişkileri açısından kendi içinde bir fırsatı da barındırmaktadır. Suriye haricinde Somali ve Myanmar’da yaşanan trajedilere seyirci kalmayan Türkiye, Suriyeli Ermeni göçmenleri Dışişleri Bakanı Sayın Davutoğlu’nun geliştirdiği yeni diaspora kavramı çerçevesinde Türkiye’ye davet edebilir. Türkiye’nin Suriyeli Ermenilere kucak açması Türk Dış Politikası’nın mezhepsel bir çizgide seyrettiği algısını da kırarak Türk-Ermeni ilişkilerinde ortaya çıkabilecek psikolojik bariyerleri bertaraf etme kapasitesine sahiptir.

Sonuç

Aslında “soykırım takıntısı” Ermeni kimliği için ilerlemeye, gelecek kurmaya engel teşkil etmektedir. Çünkü toplum geleceğe değil geçmişe bakmaktadır.⁵³ Takıntılı bir kimlik unsuruna dönüşen bu durum Ermeni kimliğinde kayda değer bir öfke, kızgınlık, umutsuzluk ve öfke oluşturmaktadır.⁵⁴ Birçok Ermeni için ancak bir resmi özür ile aşılabacağı, toplumsal yasin ancak özür yolu tutulmaya başlanacağı ifade edilmektedir.

Alayarian’a göre Ermeniler **reddedilme, aşağılanma ve cezalandırılma** gibi tarihi yükleri taşımaya devam etmektedir. Yazar bu sorunlar çözülmedikçe kayıpların da yasinin tutulamayacağını ifade etmektedir.⁵⁵ Yine yazar bu sorunların çözümü için, “Soykırım” ın kabulünün etkili olacağını ileri sürmektedir. Ancak, daha önce de değinildiği gibi, yas; bireylerin ya da toplumun bütün bireylerinin kendi içlerinde çözmesi gereken bir süreçtir. Bu nedenle Ermenilerin reddedilme, aşağılanma ve cezalandırılma gibi duygularının çözümü, “soykırım”ın kabulü gibi “öteki” olarak gördükleri Türk toplumuna bağlıymış gibi algılandıkça, Ermeni toplumunu oluşturan bireylerin çözmeleri gereken yas süreçleri engellenmiş olur. Çünkü yas bireyin acılarının çözümünü dış dünyadan beklemeden, kendi içerisinde halletmesi gereken bir süreçtir. Bu bağlamda Alayarian’ın Ermeni toplumunun yasinin çözülmesi için gereken “soykırım” kabulünün çözümün mutlak bileşeni olduğuna yönelik iddiası geçersiz gözükmektedir. Bunun yanında, Türkiye’nin soykırımı kabulü ya da tanınması, Ermeni toplumunda kısa vadeli bir rahatlama ve duygusal bir yükselme hali yaratabilir. Ancak bu geçici bir durumdur. Çünkü klinik örneklerden görüldüğü üzere, olumsuz duyguların yansıtıldığı hedefin, bu işlevi artık yerine getirmemesi, duyguların tekrar yansıtıcıya dönmesine neden

53 Gayle R. Simidian, s. 105.

54 Rania Hawi Morrill, a.g.e, s.41.

55 Alayarian, a.g.e, s. 53

olmaktadır. Bu da Ermeni toplumu için yaşadıkları acılarla tekrar yüz yüze gelmeleri anlamına gelmektedir. Yani Soykırımın kabulü, Ermeni toplumunun yasını çözmemekle birlikte, yeni haklılık ideolojilerini geliştirmelerine neden olabilir.

İfade edildiği gibi, yas meselesi her iki kimlik açısından da mantıklı ve aklıselim bir diyaloga engel oluşturmaktadır. Bu demek değildir ki, her iki toplumun da yaşadığı veya belleğinde inşa ettiği travmalar hatırlanmamalıdır. Önemli olan toplumların, düşman arayışı içinde olmadan – kimliğin sürekliliği için gerekli sağlıklı öteki ihtiyacı hariç olarak – yas süreçlerini kendi iç dünyalarında çözmeleridir. Türk Ermeni ilişkileri açısından da geliştirilen politikaların bu psikolojik süreçleri dikkate alması gerekmektedir. Her iki toplumun da bu konuda atması gereken adımların olduğu görünmektedir. Ermeni kimliğinin önemli bir parçası olan “kötü Türk” imajı Ermeni yöneticiler tarafından esnetilirken ve olumlu anlamda tekrar şekillendirilirken, Türkiye’deki karar vericilerin de bu sürece destek vermesi önemlidir. Bununla birlikte, Ermeni ve Türk toplumu arasındaki benzerliklerin öne çıkarılması bu sürece katkı sağlayabilir. Her iki toplumun da travmatik yaşantılarını yeniden hatırlatabilecek tutum ve davranışlardan kaçınılması, bunların yeniden canlanmasına karşı ön alıcı politikalar geliştirilmesi önemlidir.

Bu diyalog süreci ancak her iki tarafın da desteği ve ortak katkısı ile mümkün olabilir. Bunun yanında bu sürece her iki toplumunda desteğinin olması gerekmektedir. Aksi halde politikalar meşru olamaz ve uzun süreli ve iyileşmeye yönelik bir diyalog sağlanamaz.

KAYNAKÇA

ALAYARIAN, Aida, *Consequences of Denial: The Armenian Genocide*, London, Karnac, 2008.

ALTHUSSER, L., *Positions*, Paris, Edition Sociales, 1976.

“Leon Zaki: Suriye Halkına Karşı Ermenistan’ın İnsani Rolü”, *Aztag Arabic*, <http://www.aztagarabic.com/archives/6803>, Arapçadan Çeviren: Sami Ekişi-Mehtap Çelik

BİLAL, Melissa, “Longing for Home at Home: Armenians in İstanbul”, Marie-Aude Baronian, Stephan Beser, Yolande Jansen (Ed.), *Diaspora and Memory: Figures of Displacement in Contemporary Literature: Arts and Politics* içinde, Amsterdam, Rodopi, 2007, ss.55-63.

COHEN, Anthony P., *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Ankara, Dost, 1999.

ÇAKILLIKOYAK, Hüseyin, *Diasporada Ermeni Kimliği: Paris ve Halep Örneği*, İstanbul, Yeditepe, 2005.

ÇEVİK, Abdülkadir, “Globalization and Identity”, *Violence or Dialogue?*, Sverre Varvin, Vamık D. Volkan (Eds.), London, International Psychoanalytical Association, 2003, ss. 85-93.

ERGİL, Doğu, *Barıştı Aramak*, İstanbul, Timaş, 2010.

GANS, Herbert J., “Symbolic Ethnicity”, John Hutchinson ve Anthony D. Smith (Eds), *Ethnicity* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1996.

GARLAND, Caroline, “Thinking About Trauma”, Caroline Garland (Ed.), *Understanding Trauma: A Psychoanalytical Approach*, revised 2nd Edition, içinde, London, Karnac, 2011, ss. 9-31.

HAMDEN, Raymond, “Unresolves Trauma and the Thirst for Revenge: The Retributional Terrorist”, James J.F. Forest (Ed.), *The Making of A Terrorist* Volume 1, içinde, New York, Preager, 2006, ss. 165-178

KALAYJIAN, Ani “An Open Letter to My Fellow Armenians,” http://www.ramgavar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=595%3Aadr-ani-kalayjian-an-open-letter-to-my-fellow-american-armenian-brothers-and-sisters&catid=56%3Aramgavar-mamoul&Itemid=27&lang=en, Son Erişim: 31 Ekim 2012.

- LAHEYE, Willy, POURTOIS, Jean Pierre, DESMET, Huguette, *Kuşaktan Kuşağa Aktarım: Çocuklarımız Çocuklarını Nasıl Eğitiyor?*, Çev: Z. Canan Özatalay, İstanbul, İletişim, 2011.
- LOEWENBERG, Peter, “Clinical and Historical Perspectives on the Intergenerational Transmission of Trauma”, M. Gerard Fromm (Ed.), *Lost in Transmission: Studies of Trauma Across Generations*, içinde, London, Karnac, 2012, ss. 55-68.
- MORRILL, Rania Hawi, *Making Sense of Genocide Narratives in the Lives of Armenian Americans*, California State University Fullerton, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2004.
- NICHANIAN, Marc, *Edebiyat ve Felaket*, Çev: Ayşegül Sönmezay, İstanbul, İletişim, 2011.
- SARLO, Beatriz, *Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*, İstanbul, Metis, 2012.
- POST, Jerrold, *The Mind of a Terrorist*, New York, Palgrave, 2007.
- Saha çalışması, “Avrupa (Batı) Ülkelerinde Yaşayan Türkler Araştırması: Sorunlar, Beklentiler ve Çözüm Önerileri”, *Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2009, yayımlanmamış proje.
- SCHUTZENBERGER, Anne Anselin, *The Ancestor Syndrome*, London, Routledge, 1998.
- SHIRINIAN, Lorne, *The Republic of Armenia and The Rethinking of the North-American Diaspora in Literature*, Lewiston, The Edwin Mellen Press, 1992.
- SIMIDIAN, Gayle R., *Constructing Armenian Identity: The Influences of Historical Legacy on Succeeding Generations of the Armenian Genocide*, School of Education, Harvard University, Yayımlanmamış doktora tezi, 2007.
- SRINATH, Shankarnarayan, “Identificatory Processes in Trauma”, Caroline Garland (Ed.), *Understanding Trauma: A psychoanalytical Approach*, revised 2nd Edition, içinde, London, Karnac, 2011, ss. 139-151.
- TAHKA, V., “Dealing with object loss”, *Scandinavian Psychoanalytic Review*, Vol 7, 1984.

- VARTABEDIAN, Sarah, *Commemoration of an Assassin: Representing the Armenian Genocide*, North Carolina Chapel Hill, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2007.
- Volkan V. D., ‘The “linking objects” of pathological mourners’, *Archives of General Psychiatry*, 27, 1972, ss. 215-221.
- VOLKAN, V. D., AST, Ast, GEER, Geer, *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences*, New York: Brunner – Routledge, 2002.
- VOLKAN, Vamık D., ATABEY, Nuriye, *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine*, Ankara, Kripto, 2010.
- VOLKAN, V. D., *Killing in the Name of Identity: Stories of Bloody Conflicts*, Charlottesville, VA, Pitchstone Publishing, 2006.
- VOLKAN, V. D., On “Chosen Trauma”, *Mind and Human Interaction*, Issue 3, Vol. 13, 1991.
- VOLKAN, Vamık D., “Bosnia-Herzegovina: Ancient Fuel of Modern Inferno”, *Mind and Human Interaction*, 7, 1996, ss. 110-127.
- VOLKAN, Vamık D., “The Intertwining of the Internal and External Wars”, M. Gerard Fromm (Ed.), *Lost in Transmission: Studies of Trauma Across Generations*, içinde, London, Karnac, 2012, ss. 75-97.
- VOLKAN, Vamık D., ZINTL, Elizabeth, *Gidenin Ardından*, Çev: Işıl Vahip, Müge Kocadere, İstanbul, Epsilon, 2003.